

Spletni vir 2: Europa Nostra / ICOMOS. 2021 »European cultural heritage green paper 'Putting Europe's shared heritage at the heart of the European Green Deal', https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Bur&base=technica&ref=43263&file=1942.pdf&path=2021_European%20Heritage%20Green%20Paper_full%20paper.pdf (dostop 1. 2. 2026).

Spletni vir 3: JPI Cultural Heritage & JPI Climate. 2022. White Paper: Cultural Heritage and Climate Change: New challenges and perspectives for research, https://www.heritageresearch-hub.eu/app/uploads/2022/03/White-Paper-March-2022-OK-revision-nm-18_05.pdf (dostop 1. 2. 2026).

Spletni vir 4: European Commission. 2022. New European Bauhaus, https://Europa.Eu/New-European-Bauhaus/Index_en. (dostop 1. 2. 2026).

Spletni vir 5: O projektu Hei-transform, <https://itd.fa.uni-lj.si/sl/hei-transform/> (dostop 29. 1. 2026).

Spletni vir 6: SoPHIA – Social Platform for Holistic Impact Heritage Assessment, <https://sophiaplatform.eu/en/project-description> (dostop 29. 1. 2026).

Spletni vir 7: Circular models Leveraging Investments in Cultural heritage adaptive reuse, <https://www.clicproject.eu/about/> (dostop 29. 1. 2026).

Pogled na Brda (foto: Petra Kolenc).

Na stičišču svetov: Brda in življenje ob meji

DANILO ZULJAN KUMAR | Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša;
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko
✉ danila.zuljan@zrc-sazu.si

Izvelek: Prispevek predstavlja vsebinska izhodišča razstave z naslovom *Na stičišču svetov: Brda in življenje ob meji*, ki je nastala v okviru projekta *Linguae Mundi*. Cilj razstave je osvetliti življenje na obmejnem območju skozi zgodovinske preobrate. Brda so namreč stičišče kultur in narodov, spreminjajoče se meje pa so močno vplivale na vsakdanje življenje Brik in Bricev, njihove družinske usode in gospodarstvo. Razstava obiskovalcem približa intimne zgodbe o preživetju, povezanosti in ohranjanju identitete ter spodbuja razmišljanje o geografskih in osebnih mejah.

Ključne besede: Brda, meje, življenje ob meji, osebne pripovedi, kulturna dediščina

Ai crocevia del mondo. Il Collio e la vita al confine

Rassunto: Il contributo presenta i presupposti tematici della mostra *Ai crocevia del mondo. Il Collio e la vita al confine*, realizzata nell'ambito del progetto *Linguae Mundi*. L'obiettivo della mostra è mettere in luce la vita nelle aree di confine attraverso i cambiamenti storici. Il Collio rappresenta infatti un crocevia di culture e popoli, e i mutamenti dei confini hanno inciso profondamente sulla vita quotidiana delle abitanti e degli abitanti del Collio, sulle loro vicende familiari e sull'economia. La mostra avvicina il pubblico a storie intime di sopravvivenza, di legami e di conservazione dell'identità, stimolando al contempo una riflessione sui confini geografici e personali.

Parole chiave: Brda, confini, vita di confine, narrazioni personali, patrimonio culturale

Predstavitev namena in ciljev razstave

Razstava z naslovom *Na stičišču svetov: Brda in življenje ob meji* je nastala v okviru projekta *Linguae Mundi*,¹ ki ga je vodila Občina Krmin, partner pa je bil ZKMTŠ Brda. Vsebinsko zasnovano sem prispevala avtorica prispevka, razstava, ki jo je postavila GEAart, d. o. o., iz Nazarij, pa je bila za javnost odprta 17. oktobra 2025.

Temeljni namen raziskave je bil predstaviti življenje ljudi v Brdih, v pokrajini, ki je skozi zgodovino imela in ima pomembno

vlogo stičišča različnih kultur, narodov ter političnih ureditev. Brda so bila od propada goriških grofov razdeljena med Avstrijo in Beneško republiko. V prvi polovici 20. stoletja so prehajala iz ene države v drugo, tj. iz Avstro-Ogrske v Italijo in nato Jugoslavijo, kar je močno zaznamovalo vsakdanje življenje njihovih prebivalcev.

Skozi pripovedi Brik in Bricev se razstava osredotoča na razumevanje vsakdanje resničnosti življenja ob meji. Ta meja, ki je ločevala družine, vinograde in skupnosti, je imela pomembno vlogo v življenju Brik in Bricev. Prek intimnih zgodb obiskovalci spoznajo,

¹ Interreg Italija-Slovenija, Sklad za male projekte GO! 2025.

kako so se ljudje soočali z izzivi političnih prelomov, kako so ohranjali vezi z bližnjimi in kljub težkim razmeram osmišljali svoje bivanje ter ga poskušali narediti ne samo znošno, ampak tudi lepo. Razstava ni le zgodovinski vpogled, temveč čustvena izkušnja, ki obiskovalce nagovarja k razmišljanju o mejah, tako geografskih kot osebnih. Kako je biti oddaljen le nekaj kilometrov od svojih bližnjih, a jih ne videti. Kako se simbolika preprostih predmetov, kot je vrč za vodo, preoblikuje v globok simbol družine, povezanosti in ljubezni.

Razstava želi s prikazom vsakdanjega življenja v Brdih med velikimi političnimi in družbenimi spremembami približati zgodovino, kot so jo doživljali Brike in Brici, ter poudariti pomen osebnih zgodb pri razumevanju širših zgodovinskih dogodkov. Hkrati je njen cilj ohranjati kulturno dediščino Brd in krepiti zavedanje o njihovi vlogi obmejnega območja, ob tem pa spodbujati razumevanje ljudi, ki so bili primorani živeti v razmerah, ki so obenem omejevale njihovo življenje in spodbujale njihovo iznajdljivost. Pripovedi, ki sem jih zbirala po različnih briških vaseh in jih potem predelala v strnjene zgodbe, je mogoče poslušati v briškem narečju ter italijanskem, furlanskem in angleškem jeziku. Da pa bi obiskovalci razstave razumeli, zakaj se je bil briški človek primoran prilagajati nenehnim družbenim in političnim spremembam, je potreben kratek geografski in zgodovinski uvod.

Geografski oris Brd

Brda spadajo med kulturne pokrajine sredozemskih gričevij. Na severu jih omejuje hrib Korada (812 m), na severovzhodu Sabotin (609 m), proti jugu pa se spuščajo v Furlansko nižino in proti morju. Sestavljajo jih tri glavna slemena, od katerih se odcepljajo številna manjša. Tako je celotna pokrajina preprejena s slemenami, ločenimi z vmesnimi dolinami. Višina slemen šele v srednjem delu

preseže nadmorsko višino 300 m, povprečna nadmorska višina Brd je 232,9 m. Brda so od srednjega veka obdelana gričevnata pokrajina, usmerjena v vinogradništvo in sadjarstvo. Geološka podlaga, vpliv sredozemskega podnebja in dejstvo, da je bilo to mejno območje, so bili pomembni dejavniki, ki so bistveno prispevali k razvoju briške pokrajine, k njenemu gospodarstvu in življenju sploh. Mejna lega, stalni stiki z mestnimi trgi v Gorici, Trstu, Krminu in Vidmu, kjer so se srečevali Slovenci, Italijani, Furlani in Nemci, so oblikovali odprt značaj pokrajine in njenih prebivalcev. V preteklosti je bila tako kot danes tipična mešana kultura vinogradov, sadnega drevja in sejalnih površin tako v terasah kot na njivskih površinah. Najpomembnejši pridelek, namenjen trgovini, je bilo vino, ki je imelo svoje kupce predvsem na Koroškem in Kranjskem. Poleg vina se je v Brdih razvijala živahna trgovina s sadjem in zelenjavo, ki je s porastom prebivalstva in s tem bližnjih mest dobila vedno večji obseg.

Posebno vrednost Brd predstavljajo različni tipi naselbin, utrjenih naselij in gradov, ki jih obdajajo zemljiška posestva, ruralna naselja, farne in taborske cerkve, kapele in nekdanje plemiške rezidence, ki so bile tesno povezane s kmetijsko proizvodnjo, hrambo in distribucijo kmetijskih ter vinogradniških pridelkov. Gradnja na vrhovih gričev, kjer kmetijska izraba zemljišč ni bila mogoča, je bila primerna tako iz obrambnih kot iz bivalnih razlogov.

Skoraj vsa današnja večja briška jedra in središča so bila oblikovana v 14. stol. in navadno stojijo na vrhovih gričev v sredinskem delu Brd. Več naselij je obdanih z obrambnimi zidovi, ki v svoji notranjosti hranijo prvobitno utrjeno poselitev. Naselbinska jedra in središča so praviloma starejšega izvora od naselitve v okolici. Pozneje se je naseljevanje širilo zunaj obrambnih zidov oziroma na okoliška ozemlja in prisojna pobočja (Gomiršek 2020).

Danes so Brda razdeljena med Republiko Slovenijo in Italijo, sklenjeno območje na obeh straneh državne meje obsega dobrih 149 km², od tega na slovenski strani 72 km² in na italijanski 77 km². Brda na slovenski strani meje so vključena v občino Brda, z nekoliko manj kot 6000 prebivalci, na italijanski strani je območje vključeno v občine Števerjan (danes okoli 800 prebivalcev, pretežno Slovencev), Gorica, Dolenje in Krmin. V občinah Dolenje, Gorica in Krmin je slovensko prebivalstvo manjšinsko.

Brda skozi prelomne zgodovinske mejnike

Območje na desnem bregu reke Soče, ki je pomemben prehod med Furlansko in Panonsko nižino, so Slovani poselili v začetku 8. stoletja. Poselili so gričevje in visoke doline, nižino pa prepustili romaniziranim Langobardom in že veliko prej poromanjenim Galcem, bodočim Furlanom. To obdobje zgodovine Brd predstavlja ustvaritev in ustalitev slovensko-romanske jezikovne meje. Germanski Langobardi so si na območju današnje Italije ustvarili državo, ki je svoje vzhodne meje z avarsko državo utrdila z obrambnim sistemom – langobardskim limesom. Ta je potekal po obrobju Brd in je kasneje pripomogel k nastanku slovenske jezikovne meje ob robu Furlanske nižine. Konec 8. stoletja so bili Slovani skupaj s svojimi sosedi Langobardi priključeni frankovskemu kraljestvu (Furlanska krajina), ki je uvajalo fevdalni družbeni sistem in pokristjanjevanje. Po letu 1000 so Brda postala območje administrativne razmejitve med posestjo fevdalnih gospodov, predvsem oglejskega patriarhata in goriških grofov. Po propadu goriških grofov leta 1500 so Brda skupaj s Posočjem postala meddržavno mejno območje med habsburško državo in Beneško republiko. Nova meja je bila zaradi nenatančno določenega poteka zelo nemirna, še posebej zaradi številnih habsburških enklav na beneškem ozemlju. Posegala je tudi v ze-

mljiško posest, saj so imeli zlasti furlanski gospodje svoja zemljišča na ozemlju habsburške monarhije. Sredi 18. stoletja sta se Avstrija in Beneška republika po številnih nesoglasjih ter vojnah zaradi meje dogovorili za ureditev te problematike, kajti moderna država je narekovala tudi urejene meje državnega ozemlja. Najprej sta v sodelovanju s svetim sedežem rešili vprašanje oglejskega patriarhata, ki je bil s papeško bulo Injuncta Nobis ukinjen leta 1751 ter porazdeljen na videmsko in goriško nadškofijo. Brda so pripadla slednji. Sledilo je nekajletno delovanje meddržavne avstrijsko-beneške komisije za določanje državne meje. Ta je oktobra 1751 v Krminu sklenila sporazum o mejah glavarstev Kanal, Tolmin in Bovec z Beneško Slovenijo. Kot mejna črta glavarstev se je določila reka Idrija. Po propadu Beneške republike leta 1797 je ozemlje Brd prišlo v roke Francozom, toda ti so ga že naslednjega leta (1798) na podlagi določil campoformijske pogodbe prepustili Avstrijcem. Brda niso bila več mejna krajina, saj je državna meja avstrijskega cesarstva z Napoleonovo Cisalpinsko republiko potekala deloma po reki Pad, ob Gardskem jezeru in po južnem Tirolskem. Upravne razmere, ki jih je določila campoformijska mirovna pogodba, pa niso trajale dolgo. Leta 1805 so francoske čete znova prišle v Posočje ter Furlanijo in Napoleon je slednjo vključil v svoje Italijansko kraljestvo. Meja z Avstrijo je potekala po nekdanji avstrijsko-beneški mejni črti, po reki Idriji. Leta 1807 se je meja premaknila na Sočo in Brda so pripadla Italijanskemu kraljestvu. Po padcu Napoleona so se avstrijske čete leta 1813 vrnile v Posočje in zasedle tudi Furlanijo. Po sklepih mirovnega sporazuma v Parizu leta 1814 je Avstrija poleg Ilirskih provinc dobila tudi Benečijo in Lombardijo. Od leta 1815 sta združeni deželi tvorili lombardsko-beneško kraljestvo.

Brda so znova postala mejno območje po vojni med kraljevino Italijo in avstrijskim

cesarstvom leta 1866. Mirovna pogodba na Dunaju je določila, da Avstrija izgubi Beneško Slovenijo in ta postane del kraljevine Italije. Tako je ostalo do začetka vojne Italije z Avstro-Ogrsko leta 1915, ko se je zaradi italijanskega vojaškega prodiranja na avstrijsko ozemlje državna meja spremenila v mejo okupacijskega ozemlja, to pa se je spremenjalo hkrati z vojaškimi uspehi ene ali druge od bojujočih se sil. Območje Brd je bilo do konca oktobra 1917, ko je Avstro-Ogrska z uspešno dvanajsto soško ofenzivo potisnila italijansko vojsko z zasedenih ozemelj, v italijanski okupacijski coni. Po Rapalski pogodbi iz leta 1920, ki je določila državno mejo med Kraljevino Italijo ter Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je državna meja oddaljila od Brd proti vzhodu (do Postojne, Planine, Idrije, Tolmina). Meja na reki Idriji je vnovič padla (Marušič 1999: 116–131; Marušič 2013: 107–128).

Po drugi svetovni vojni, natančneje po letu 1947, je večina ozemlja Brd pripadla Jugoslaviji. Med briške vasi, ki so ostale v Italiji, spadajo: Števerjan in Oslavje v celoti ter del Ceglega in del Plešivega. V teh vaseh je bilo prebivalstvo v celoti ali pretežno slovensko. Vasi Ibana, Mirnik, Dolenje in Škrljevo, ki so tudi ostale pod Italijo, so bile že prej narodnostno mešane. Reka Idrija je kot že tolikokrat prej spet prevzela vlogo meddržavne meje.

Zanimiv je primer vasi Breg pri Golem Brdu, ki naj bi leta 1947 pripadla Italiji. Ker vanjo, po pripovedovanju vaščanov, še nekaj dni potem, ko se je izvedelo, kje bo potekala meja, italijanskih predstavnikov oblasti ni bilo, je slovenska oblast izobesila jugoslovansko zastavo. Ko so jo Italijani videli, niso hoteli tvegati upora, zato so vas prepustili Jugoslaviji.

Brda so bila Jugoslaviji priključena 16. septembra 1947. Beneška Slovenija je ostala v Italiji. Reka Idrija je tokrat postala mejna reka med državama Italijo in Jugoslavijo.

Brici, navdušeni nad dejstvom, da so se rešili italijanske represije, si sprva niso mogli predstavljati, da bo mejni režim tako oster. Starejši so se še spominjali meje med Avstrijo in Italijo ter predvidevali, da bo situacija podobna. Toda novembra se je meja popolnoma zaprla. To je za Brice pomenilo popoln gospodarski polom. Območje, ki je geografsko (od preostalega slovenskega ozemlja ga ločijo hriba Sabotin in Korada ter reka Soča) in do tedaj tudi gospodarsko gravitiralo na Furlanijo, je nenadoma ostalo odrezano od tržnih središč. Mesta, kot so Videm, Čedad, Krmin, Palmanova in Gorica, so mu skozi zgodovino predstavljala dovolj veliko tržišče in omogočala dostojno življenje. Objektivni pogoji (rodovitna zemlja in ugodne podnebne razmere) so nudili široko izbiro pridelkov in velik hektarski donos. Veliko družin je bilo dobro stoječih in najemale so dninarje iz ravnine, največ Furlane. Z zaprtjem meje so Brda pravzaprav ostala odrezana od sveta. Dovolilnice za prehod meje so dobili le dvolastniki, to je tisti kmetje, katerih vinogradi so ostali v Italiji. Prebivalci skrajnega zahodnega dela Brd se spomnijo, kako je kostanj prvo leto ostal na drevesih, neobran, ker ga niso imeli kam prodati. To je prispevalo k množičnemu izseljevanju s tega območja. Danes so vasi na skrajnem zahodu Brd (napol) prazne. Golo Brdo na primer razen ozke steze proti centru Brd sploh ni imelo ceste. Od nastajajočega mesta Nova Gorica jih je poleg tega ločilo skorajda petdeset kilometrov, do Čedada pa je po drugi strani vodilo le devet kilometrov ravninske ceste. Šele v šestdesetih letih se je meja toliko odprla, da se je spet lahko začelo trgovati v Italiji, vendar zane-marljivo malo v primerjavi s predhodnimi leti. Brda so še danes navezana na Furlanijo. Veliko Bricev hodi na delo na kmetije in v lesne tovarne ter v družinska podjetja na Manzanu, v Kornu in okolici Vidma. Šele v osemdesetih letih 20. stoletja, po izgraditvi t. i. osimske ceste, ki poteka čez italijanski del

Sabotina in je upravno središče Brdom približala na dvajset kilometrov, se je dnevna migracija obrnila v to smer. Prej je bila edina povezava z Novo Gorico stara ozka vojaška cesta skozi Plave v Soški dolini (Zuljan Kumar 2022).

Pripovedi

Vsaki pripovedi je dodan kratek kontekst, da jo bralec ali poslušalec lažje razume. Zgodbe so zapisane v slovenskem knjižnem jeziku, za potrebe razstave pa tudi v narečni različici. Ker so bile prvotno zbrane kot govorjene narečne pripovedi in zapisane v obliki transkripcij za raziskovalne namene, jih je bilo za razstavo treba na novo oblikovati. Iz daljših pripovedi z več tematskimi poudarki sem zato izluščila osrednjo zgodbo in jo na novo zapisala v slovenskem knjižnem jeziku.

Navadni vrč za vodo

(Po pripovedi informatorke iz Krmina)

Kontekst: Med Brici se je poleti 1947 govorilo, da se bo meja med Italijo in Jugoslavijo zaprla. Med najbolj zaskrbljenimi v vasi so bila tista dekleta, ki so imela fanta iz Krmina ali bližnjih furlanskih krajev ter tistih delov Brd, za katere se je že domnevalo, da bodo pripadli Italiji. Sredi septembra je pripovedovalka, ki je imela takrat 19 let, v culo zavezala nekaj oblačil in se hitro odpravila čez mejo k fantu. Meja se je potem za dlje časa popolnoma zaprla.

Še danes hranim ta vrč, ki je bil v tistih letih moja edina vez z družino. Takrat, poleti 1947, so že krožile govornice, da bodo mejo zaprli. Bila sem zelo zaskrbljena. Imela sem fanta v Krminu, Furlana, ki je pred vojno delal kot policist v Medani. Nekega dne sredi septembra sem v vasi slišala, da bodo mejo zaprli naslednji dan. Vzela sem nekaj oblačil in odšla, moja mama je jokala, jaz pa si nisem upala niti obrniti, le odšla sem in

srce me je bolelo. Stara sem bila komaj 19 let ... Po tem svojih staršev več let nisem videla. Mejo so zaprli. Poročila sem se in dobila otroka. Starši niso nikoli videli mojega sina in tudi niso vedeli, da sem rodila! Si predstavljate? Bili smo manj kot 5 kilometrov narazen.

Nekega dne, ko sem slišala, da je moj brat v našem vinogradu na Plešivem, sem vzela kolo in šla tja. Nisem vedela, ali mi bo uspelo ali ne ... samo peljala sem se. Z bratom sva se objela in oba sva jokala.

Naslednji teden je v vinograd prišla moja mama. Policistu na meji je rekla, da nosi kosilo za delavce v vinogradu. Spet sem prišla. Mama mi je prinesla poročno darilo: vrč za vodo in štiri kozarce, zavite v kuhinjsko krpo, kot bi nosila za delavce. To je bil eden najsrečnejših trenutkov v mojem življenju, le objeti svojo mamo za nekaj minut ... Takrat je bilo namreč strogo prepovedano srečevati se!

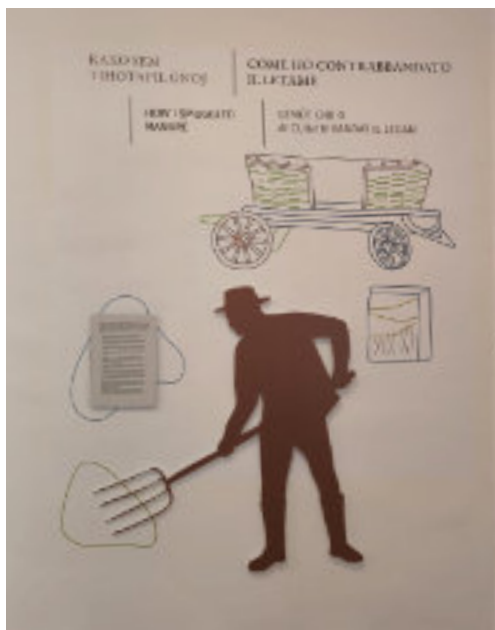
Dolgo časa je ta vrč pomenil mojo družino, ki je nisem mogla videti. Ko sem se počutila slabo in sem mislila na svoj rojstni kraj Medano, sem objela vrč. Bil je moje zatočišče, moja spovednica, moja družina.

Kako sem tihotapil gnoj

(Po pripovedi informatorja s Plešivega)

Kontekst: Ko so zavezniške sile po francoskem predlogu, ki je bil sprejet leta 1947, začrtale mejo med Jugoslavijo in Italijo v Brdih, je bila ta ponekod postavljena čez dvorišča domačij. Na domačiji, o kateri pripoveduje zgodba, je bil mejni količek postavljen za hišo, kar je pomenilo, da bi pripadli Italiji. Toda družina tega ni želela. Zato je mama pripovedovalca kljub tveganju, da jo pošljejo v zapor, količek prestavila tik ob hlev. To je pomenilo, da bo gnojna jama ostala v Italiji, prav tako vinograd pod hišo.

Miličnik mi je en dan naredil prijavo, da mečem gnoj čez mejo, iz Jugoslavije v

Iz razstave *Na stičišču svetov* na gradu Dobrovo v Brdih (foto: Občina Brda).

Italijo. Rekel je, da to ne gre, da bo moral ukrepati.

»Kar naredi prijavo,« sem mu rekel. »Ampak počakaj, da peljem še enkrat z volom in vozom, da bo dovolj za danes, pa naredi prijavo za vse skupaj, da ne boš dvakrat hodil.«

Zapisal je nekaj v zvezek in odpeljal naprej. Čez nekaj dni pride pismo, da moram k sodniku. Ko pridem pred sodnika, me ta resno pogleda in reče:

»Vi ste tihotapili gnoj iz Jugoslavije v Italijo. Kaj imate povedati v svoj zagovor?«

»Tovariš sodnik, ni res,« sem rekel. »Najprej sem ga peljal iz Italije v Jugoslavijo.

Šele potem sem ga čez Jugoslavijo pripeljal nazaj v Italijo. To je resnica. Drugega vam ne morem povedati.«

Pogleda me, potem pa tisto, ki je pisala zapisnik: »Kako iz Italije v Jugoslavijo, potem pa spet v Italijo?«

»Tako, tovariš sodnik. Gnojna jama je v Italiji in skozi okno od hleva gnoj mečemo

naravnost v Italijo. In zdaj dol ne moremo, ker nimamo več poti. Zato moram imeti voz v Italiji, tam naložiti gnoj, ga pripeljati na dvorišče v Jugoslavijo in voz peljati nazaj v Italijo.«

Sodnik si popravi očala, pogleda zapisničarko in reče: »Strgaj, strgaj vse to. Bomo drugače rešili zadevo.«

Pa sem mu še rekel: »Poslušajte, ne maltretirajte ljudi. Mi tam živimo. Da prideмо do svojega vinograda, moramo tri kilometre okoli čez mejni prehod, namesto da bi šli deset metrov naravnost dol. Že to nam je muka. Ampak gnoj? Mi nimamo helikopterja, nimamo nič. Imamo vola in voz. In z njim peljemo, tako kot znamo.«

Na koncu se je stvar res uredila. Čez tri mesece smo dobili pismo, uradno dovoljenje, da lahko vozimo gnoj čez mejo. Samo obvestiti smo morali na karavlo zjutraj in tisti dan smo imeli prosto pot. Lahko smo cel dan vozili gnoj iz Italije v Jugoslavijo, tj. okoli dva ali tri metre razdalje.

Na meji – z volom in z glavo

(Po pripovedi informatorja s Ceglega)

Kontekst: Obdelovanje zemlje v obmejnem pasu je bilo v času, ko se je meja zaprla, mukotrpno. Oblasti so kmetom dodobra otežile življenje, dokler vseeno niso dobili razumnih rešitev.

Enkrat sva s stricem Gerom orala njivo, ki je bila poseben primerek kmetijske diplomacije: pol je je bilo v Italiji, pol v Jugoslaviji. Ko sva orala na italijanski strani, sva se morala točno na sredini obrniti, kar pomeni obrniti vola in staro težko drevo. Ko sva orala na jugoslovanski polovici, je bilo ravno obratno. Nekoč, ravno ko sva zaključevala polovico brazde in se pripravljala na obrat, nama pred noge nenadoma skoči vojak. Kot strela z jasnega. Zagrabi vola za roge in kriči, da je bila njegova glava na jugoslovanski strani, čeprav je bilo najino

delo takrat na italijanski polovici. Trdil je, da je to kršitev meje, in da mora vola nemudoma odpeljati na karavlo.

Hotel sem ga ustaviti. Rekel sem mu: »Če misliš vola vzeti, ga pelji čez mejni prehod in tam povej miličniku in cariniku, da si ga ti zaplenil. Če grem jaz domov brez nje-ga, bom nastradal. Carinik in miličnik bosta mislila, da sem ga prodal v Italiji na črno, in potem bom šel v zapor.«

Vojak me je malo motril, verjetno je pre-tehtal situacijo. Na koncu mi je vola vrnil, a zahteval, da se naslednje jutro javim na karavli.

Zjutraj sem šel. Na karavli me je sprejel vodnik, pameten in razsoden mož. Mimo-grede sem izvedel, da je skupaj z družino stanoval kar v farovžu in da sta se z župni-kom menda prav dobro razumela. Najprej mi je natočil en *štamperli* žganja, »da lažje teče beseda«, je rekel, potem pa sva se v miru pomenila, v čem je bil problem.

Pojasnil sem mu, kako je s tisto njivo, kako se je treba ob vsaki polovici brazde obrniti in da včasih pač vol ali plug za trenu-tek zaideta čez črto. Človek je poslušal, pri-kimal in rekel, da razume. Opozoril me je si-cer, naj pazimo, da se ne bo kakšen drug vojak spet prenalil, ampak jasno je bilo, da sam ni imel težav z zdravo pametjo.

Naslednjič, ko sva s stricem Gerom spet orala, sva opazila vojake v grmovju. Očitno so naju opazovali. Ampak tokrat si niso dr-znili ukrepati, čeprav je bil cel vol na jugo-slovanski strani, plug pa je medtem zašel čez v Italijo. Le gledali so in se niso več vmešavali.

Tako je bilo to, v časih, ko so meje delile njive, a sta jih pamet in kapljica žganja znali tudi premostiti.

Od Avstrije do Jugoslavije: kako je Golo Brdo ohranilo slovensko dušo

(Po pripovedi informatorja iz Golega Brda)

Kontekst: Golemu Brdu in njegovim malo-številnim prebivalcem je izpostavljena lega ob meji prinesla tako dobre kot slabe stvari. Danilo Piculin pravi, da so se Golobrdčani v času stare Avstrije imeli dobro. Meja z Italijo je bila odprta, lahko so trgovali v 7 km oddaljenem Čedadu ali 15 km oddaljenem Krmini. Ko so po prvi svetovni vojni prišli pod Ita-lijo, jim je začelo iti na slabše. V vas se je na-selilo več furlanskih družin ali pa se je k hiši primožila furlanska nevesta. V tem primeru otroci niso znali slovensko. Niti ena furlan-ska snaha se ni naučila slovenskega jezika. Tako se je furlanščina kot pogovorni jezik razširila tudi med otroki, ki so bili sicer naro-dnostno čisto slovenski.

Velik prelom je za vas pomenil septem-ber 1947. leta, ko je bilo Golo Brdo priključe-no Jugoslaviji. Vaščani so bili zadovoljni, to-da hitro se je pokazalo, da bo meja veliko strožja, kot je bila med Italijo in Avstrijo. Po-leg tega se jim je tržišče zaprlo pred nosom. Delo so si morali poiskati v tovarni v Anho-vem ali nastajajoči Novi Gorici, kar je pome-nilo veliko razdaljo, sploh zato, ker je bila edina cestna povezava do Nove Gorice prek Plavi v Soški dolini.

Stari ljudje pravijo, da je bilo pod Avstri-jo življenje v Golem Brdu dobro. Meja z Ita-lijo, ki je takrat potekala po reki Idriji, je bila odprta. Ljudje so lahko hodili čez mejo in trgovali, v Čedadu, Krmini, povsod, kjer se je dalo kaj zaslužiti ali zamenjati. Ko pa smo po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, so se stvari začele slabšati. V Golo Brdo so se začele priseljevati ženske iz Furlanije. To je bilo nekaj posebnega, drugje po hribovskih vaseh tega skoraj ni bilo. Otroci iz teh me-šanih družin niso govorili slovensko, če-prav je bila družina prej slovenska. Tudi mi, otroci iz slovenskih družin, smo začeli z

njimi govoriti furlansko. In tako se je Golo Brdo začelo »pofurlaniti«.

Če Jugoslavija po vojni ne bi prevzela tega ozemlja, tukaj slovenske besede ne bi bilo več, tako kot je ni več v Dolenju, Mini-ku ali Ibanj. Tam se je slovenščina povsem izgubila.

Pri nas je bilo tako: v Mirniku smo hodili v italijansko šolo, toda v cerkvi smo še slišali slovensko besedo, ker je bil župnik Slovenec. Zunaj pa smo otroci med sabo govorili furlansko. Vsi starejši v Golem Brdu danes znamo furlansko. Ampak vedno smo se imeli za Slovence in smo tudi ostali zavedni. Zato smo bili veseli, ko smo slišali, da naj bi nas po vojni priključili Jugoslaviji.

Tisti dan, ko se je razvedelo, da prihajajo »naši«, smo v vasi naredili slavolok. Nekaj vaščanov je šlo gor pred cerkev in čakalo, da bodo začeli zvoniti, ko pridejo vojaki. Čakali so in čakali ... pa nikogar od nikoder. Na koncu sta prišla samo dva vojaka. Eden izmed čakajočih je rekel:

»Kaj smo pa prišli sem gor? Za en prazen nič!«

Ko sta ta dva vojaka prišla v Golo Brdo, so se ameriški vojaki umaknili. Na drugo stran meje je prišel en sam italijanski *financar*. V Breg pri Golem Brdu, ki bi po dogovoru moral pripasti Italiji, pa ni prišel nihče. Ljudje so nekaj dni čakali, potem pa so kar sami šli gor in obesili jugoslovansko zastavo. In tako je Breg ostal slovenski in je še danes.

Po letu 1947 se je meja na reki Idriji zaprla. To je bil hud udarec za domačine. Jugoslovanske oblasti so takoj zaprle nekaj ljudi, čeprav nihče ni točno vedel, zakaj. Med njimi je bil tudi en berač, ki je nekoč o Stalinu rekel:

»Hai un bel sorriso, ma nimaš ne paštu ne riso.« (»Imaš lep nasmeh, ampak nimaš ne pašte ne riža.«) Ko je prišel iz zapora, še sam ni znal povedati, zakaj je bil zaprt.

Za nas je bilo življenje težko. Cesta do Brd je bila dolga, kaj šele do Anhovega ali do Nove Gorice. Spomnim se, ko sem bil otrok, sem bil enkrat na Sveti gori, zdelo se mi je neskončno daleč. A pozneje smo morali v tisto smer skoraj vsak dan.

Kam naj bi šli? Bi pustili starše doma? Nismo imeli kam. Vedno smo samo upali, da bo enkrat bolje.

Volovi, cigarete in čudni časi

(Po pripovedi informatorka iz Noznega)

Kontekst: Ko se je meja leta 1947 zaprla, je to za Brda pomenilo gospodarski polom. Mesta, kamor so ljudje prodajali svoje pridelke, tj. Čedad, Videm, Gorica, Krmin, so pripadla Italiji. Ljudem ni preostalo drugega, kot da so se izselili, ali pa se znašli na druge načine ...

Pred vojno so vasi v zahodnih Brdih veljale za bogate. Vaščani so po Furlaniji prodajali drva, kostanj in tudi živino. Ko pa je vojna minila in je meja postala trda ter zaprta, se je življenje spremenilo. Eden največjih virov dohodka je postalo tihotapljenje volov v Italijo, saj se je tam njihova cena v tistih časih skoraj podvojila. Tisti, ki tega niso doživeli, si danes težko predstavljajo, kako pomembna je bila ta dejavnost za preživetje ljudi v obmejnih vaseh. Kljub vsem nevarnostim so se fantje odpravljali na nevarne poti. Po notranjosti države so kupovali volove in jih ponoči gnali čez Sočo. To ni bila enostavna pot, reka je bila nepredvidljiva, pogosto visoka in deroča. Nato so jih peljali po gozdnih stezah, mimo mejnih straž, iz Golega Brda proti Mirniku in naprej v Benečijo. Tam jih je že čakala povezava, italijanski kupec, ki je dobro plačal, a nikoli brez tveganja. Pri nas takrat skoraj ni bilo fanta, ki ne bi bil vsaj enkrat zaprt zaradi tihotapljenja. Nekateri so imeli srečo, drugi manj.

Iz razstave *Na stičišču svetov* na gradu Dobrovo v Brdih (foto: Občina Brda).

Kasneje, ko se je meja nekoliko omilila, so ženske začele hoditi v Italijo legalno. Prodajale so jajca, maslo, meso. A s tem so se odprle nove možnosti za tihotapljenje. Cigarete so postale dragocene kot zlato. Vsaka škatlica je prinašala dobiček, vsak korak čez mejo pa tveganje.

Spominjam se, kako sem enkrat nesla cigarete v Čedad. Okoli pasu sem imela privezanih petindvajset škatlic. Bila sem mlada, živčna, srce mi je divje razbijalo. Nena doma me je ustavil *financar*. Pogledal me je naravnost v oči in rekel: »Imaš cigarete?«

Zamrznila sem. Mislila sem, da je konec, da me bo aretiral. V tistem trenutku sem se bala ne le zase, ampak tudi za svojo družino. A presenetil me je. Pogledal je levo, nato desno, potem pa tiho dodal: »Plačam. Prinesi še več naslednjic.«

Financar! Nikoli ne bom pozabila njegovega obraza. Čudni časi so bili to. Meja ni bila samo črta na zemljevidu, bila je svet zase, poln nevarnosti. Tam se je prepletalo

vse: revščina, pogum, pohlep, preživetje ... in včasih tudi malo sreče.

Šlovrenc med Benečani in Avstriji

(Po pripovedi informatorja iz Šlovenca)

Kontekst: Po propadu goriških grofov leta 1500 so Brda postala meddržavno mejno območje med habsburško državo in Beneško republiko. Meja med državama je bila v tej pokrajini precej kompleksna, še posebej zaradi številnih habsburških enklav na beneškem ozemlju. Posegala je tudi v zemljiško posest, saj so imeli furlanski gospodje svoja zemljišča na ozemlju habsburške države. Šlovrenc je denimo spadal pod Beneško republiko, medtem ko je bilo sosednje Neblo avstrijsko.

V starih časih, ko še ni bilo državnih meja, kot jih poznamo danes, je bila meja tukaj spodaj pri potoku, ki mu pravimo Šobeč. Ta potok ni bil samo naravna ločnica med vasmí, ampak tudi meja med dvema svetovoma, med Beneško republiko in Avstrijo. Zato se je našemu Šlovincu takrat reklo *beniški Šlovrenc*, tisti dol pri Gorici je bil pa *laški Šlovrenc*.

Cerkev je bila v tistem času pomembna točka življenja, ne le verskega, ampak tudi družbenega. A Šlovrenc takrat ni imel svoje fare. Prafara je bila čez reko Idrijo, v kraju Praprotno (it. Prepotto). To je bila velika fara, s tradicijo, samostan na Stari Gori, ki še danes stoji visoko nad dolino, še vedno spada pod to faro.

V Šlovincu pa je bila samo majhna cerkvica, podružnica. Imela je nekaj svoje zemlje, ki je prinašala vsaj toliko dohodka, da se je cerkev lahko vzdrževala. Duhovnik, kaplan iz Praprotnega, je prihajal občasno darovat maše in opravljat druge cerkvene obrede. A to ni bilo vedno lahko, narava je pogosto pokazala svojo moč.

Reka Idrija je večkrat poplavljala, tako da je bilo nemogoče priti čez. Tudi potoki,

kot je Kožbanjšček, so ob nalivih prestopili bregove. Tako se je marsikateri praznik končal brez cerkvenega obreda.

Ko so Francozi po kratki okupaciji v začetku 19. stoletja odšli iz teh krajev in je Šlovrenc pripadel Avstriji, se je marsikaj spremenilo. Takrat so v Šlovrencu končno ustanovili samostojno faro. To je pomenilo, da je kraj dobil svojega župnika, ljudje so lahko redno hodili k maši in zakramentom, ne da bi bili odvisni od vremena in dostopa iz Praprotnega.

V novo faro Šlovrenc so takrat spadali tudi sosednji kraji. Lože, ki se italijansko imenujejo Lonzano, so bile del šlovrenske fare vse do leta 1926. Kozarno je v preteklosti pripadalo Biljani, a pozneje so cerkveno mejo prestavili. Do teh sprememb je prihajalo pogosto, oblast se je menjala, ljudje so se prilagajali. Meje niso bile vedno jasne, še posebej ne tam, kjer so živeli Slovenci, Furlani in Italijani.

Tako so tudi Lože, kjer so večinoma živeli Furlani, prestavili pod župnijo v Dolenjem (it. Dolegna). Borg, ki je sprva spadal pod župnijo Rutarje (Ruttars), pa je bil po priključitvi tega ozemlja novi državi premeščen pod Šlovrenc.

Vse te spremembe niso bile samo birokratske. Z vsako spremembo fare so se spremenile tudi navade ljudi, kam so hodili k maši, kje so krščevali otroke, kam so pokopavali svoje mrtve. In čeprav je bilo vse to del cerkvene organizacije, je globoko vplivalo na vsakdanje življenje. Kljub mejam, oblastem in spremembam pa so ljudje tu še naprej živeli svoje kmečko življenje in kljub menjavam gospodarjev ostali Slovenci.

Zaključek

Prispevek je pokazal, da Brda niso zgolj geografsko obmejno območje, temveč prostor nenehno spreminjajočih se političnih ureditev, ki so skozi stoletja bistveno oblikovale vsakdanje življenje njihovih prebivalcev.

Spreminjajoče se državne meje niso bile abstraktne črte na zemljevidu, temveč konkretna izkušnja, ki je zarezovala v družinske vezi, obdelovalno zemljo, gospodarske tokove ter osebne usode Brik in Bricev.

Razstava *Na stičišču svetov: Brda in življenje ob meji* izhaja iz prepričanja, da širših zgodovinskih procesov ni mogoče v celoti razumeti brez osebnih pripovedi ljudi, ki so jih živeli. Zbrane zgodbe razkrivajo strategije prilagajanja, iznajdljivosti in tihega upora, pa tudi bolečine, izgube in dolgotrajne posledice življenja v razmerah strogega mejnega režima. Predmeti vsakdanje rabe, kot je vrč za vodo, ter na videz banalni dogodki, kot je prehajanje meje z volom ali tihotapljenje gnoja, dobijo v tem kontekstu simbolno vrednost in postanejo nosilci kolektivnega spomina.

Posebna vrednost razstave je večjezična predstavitev pripovedi, ki odraža jezikovno in kulturno raznolikost briškega prostora ter poudarja vlogo jezika kot pomembnega elementa identitete in pripadnosti. S tem razstava ne le ohranja nesnovno kulturno dedščino Brd, temveč jo umešča v širši evropski kontekst obmejnih izkušenj.

VIRI IN LITERATURA:

Literatura

Gomiršek, T. 2020: Cultural landscape of the Gorica Hills in the nineteenth century: Franciscan land cadastre reports as the source for clarification of the classification of cultivable land types. *Open Geosciences*, letn. 12, št. 1.

Marušič, B. 1999: Brda in državne meje (1797–1947). V: Stres, Peter (ur.), *Briški zbornik. Prva knjiga*. Dobrovo: Občina Brda, 116–130.

Marušič, B. 2013: Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih. Ob 140-letnici briškega tabora. V: Kumar Zuljan, Danila (ur.), Gomiršek Tanja (ur.), *Brda in Brici*. Dobrovo: Občina Brda, 107–128.

Zuljan Kumar, D. 2022: Skladnja nadiškega in briškega narečja. Ljubljana: Založba ZRC.